

Krähling János–Nagy Gergely Domonkos

A nagyváradai székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervei

A török hódoltság után újjáépülő Magyarországnak fontos feladatot jelentett a katolikus egyházi struktúra újjáépítése, melyben építészeti-reprezentációs szempontból kiemelkedő jelentőségük van a püspöki székhelyeknek. A nagyváradai püspöki székesegyház barokk építészeti együttesének fordulatos története is ebbe a folyamatba illeszthető, jellemző eseménysor, melyben a templom felszentelésére közel egy évszázadot kellett várni a felszabadulást követően. Az építéstörténet feldolgozására már több ízben tett nagy ívű kísérletet a kutatás.¹ E szerény tanulmány a székesegyház építéstörténetéhez szeretne adalékokkal szolgálni.

A téma első jelentős kutatója Kapossy János. Ő az 1920-as években közreadott kutatási eredményei alapján Hillebrandtnak tulajdonítja a székesegyház tervezését, akinek tervét megváltoztatták, és későbbi „döntő beavatkozása... már alig tudta teljes harmóniába hozni... Giovanni Battista Ricca és Johann Michael Neumann sokat fölpanaszolt, önkényes módosításait”²

A nagyváradai barokk emlékek részletes feldolgozásában Biró József 1932-ben megjelent munkája jelentheti a kiindulópontot. A székesegyház építéstörténetének felrajzolását számos eredeti forrás közlésével támasztja alá, melyek értelmezése a későbbi kutatásoknak is lényeges eleme lett. Az általa felvázolt eseménysort a következőképpen lehet röviden összefoglalni:

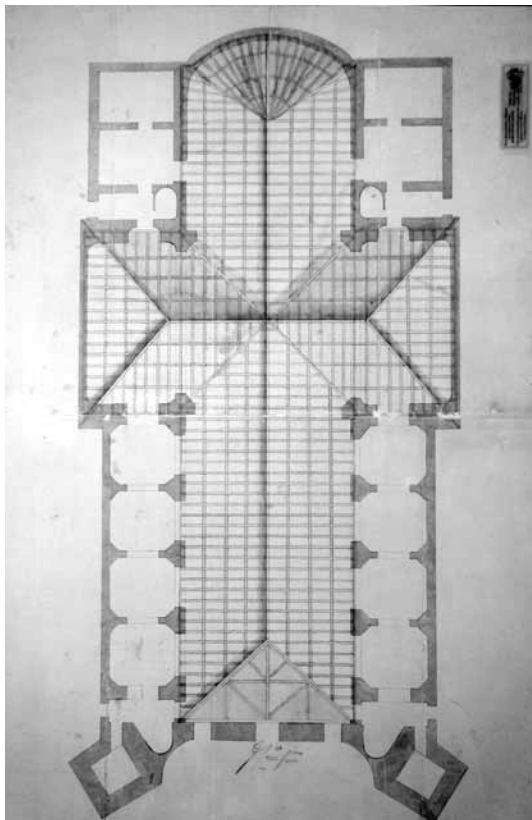
A várban álló középkori székesegyház 1692-ben, amikor a császári seregek felszabadították a várost, már nem állt, falainak kövei Bethlen Gábor alatt épültek bele a várba. Az új váradai püspök, Benkovich Ágoston, majd utóda, Csáky Imre először a régi várbeli egyház helyén óhajtott felépíteni az újat, azonban a vár katonai terület lévén, erre nem kapott engedélyt, a váron kívüli többi kísérletük pedig sorra meghiúsult. A szükséghelyzetből adódóan, átmeneti jelleggel, természetesen addig is használtak kisebb templomokat székesegyház gyanánt. Csáky után Okolicsányi János püspök ismét új koncepcióban gondolkodott, melynek jegyében küldetett Váradra Fortunato Prati budai kamarai építész 1736. augusztus 1-jén. Prati 1737 májusában érkezett Váradra, azonban ezt már Okolicsányi nem érte meg: 1736 novemberében elhunyt. Így már a következő püspök, Csáky Miklós tárgyalta Prati-val, aki el is készített két tervet, melyek a püspöknek igen tetszettek. Ezekről egy 1737. június 6-án, Kassán kelt, gróf Forgách Pálhoz címzett levelében azt írja a püspök, hogy az esztergomi jezsuiták mintáját követték. Az építkezés helyszínének kérdésében azonban megint csak nem született megegyezés, és a király nem adott engedélyt az építkezésre. Arra, hogy Prati új helyszínre készítsen terveket, már nem került sor: ezúttal az építész – 1738-ban bekövetkezett – halála odázta el a továbblépést. Csáky Miklós ezután, 1740-ben Vépi Máté pálos szerzetest hívta Váradra, akinek tervei ha lassan is, de elkészültek a székesegyházhoz, azonban ismeretlen okokból az építkezés ezúttal is meghiúsult.

A sok hiábavaló próbálkozás után Forgách Pál püspök alatt indulhatott meg a ma is álló székesegyház építése. Forgách Pál új helyszínt jelölt ki a székesegyháznak, a várostól északra,

¹ BIRÓ József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest, Centrum, 1932; KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt*. Budapest, Akadémiai, 1976.

² KAPOSSY János: Későbarokk építészet Magyarországon. *Magyar Művészet*, 3. 1927. 276–291; itt 288.

Várad-Olasziban, ahová később fel is épült az új püspöki központ. A tervek elkészítésével az akkor még fiatal és ismeretlen, később nagy jelentőségre szert tett Franz Anton Hillebrandtót bízta meg, aki 1750 júniusában Váradra utazott, és saját kézzel írt „Specification”-jában kötelezi magát, hogy a püspök által jóváhagyott három vázlat után további tizenegy tervet készít, s ezeket tételesen fel is sorolja. Ezután a tervező hazautazott Bécsbe, ahol később át is adta az ígért terveket Bernáth Györgynek, a püspök bécsi ágensének az év októberében. Váradon megkezdődtek a székesegyház alapozási munkálatai. Egy év múlva, 1751. december 30-án a terveket Bécsben három építómester átvizsgálta, összehasonlították a már elkészült modellel, és kisebb módosításokkal kivitelre javasolták. A Hillebrandt kézirásával készült véleményt a váradi püspöki levéltár őrzi. E tervekről csupán ezekből a forrásokból tudunk képet alkotni, maguk a rajzok – eddigi ismereteink szerint – eltűntek.

1. kép. A nagyvárad székesegyház Ricca-féle tervkonceptiója, Domenico Luchini (?) tervrajza. MNL OL T1 Nr. 50/1

Hillebrandt közreműködése az építkezésben azonban jó időre megszakadt, mert az 1752. május 1-jén történt alapkőletétellel meginduló kivitelezések már egy itáliai csapat irányításával zajlottak. Vezetőjük Giovanni Battista Ricca volt, aki új terveket készített, amelyek szerint az építkezésben meg is valósult.³ Az építkezés ettől kezdve gyorsan haladt, és talán egy évtized alatt el is készült volna a székesegyház, azonban 1757-ben Ricca meghalt, Forgách Pált pedig váci püspökké nevezték ki, aminek következtében a munkálatok lelassultak. Nagyjából ez idő tájt keletkezhetek azok a szignálatlan tervek, amelyek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak. Biró feltételezése szerint ezek Domenico Luchini palér alkotásai, aki Ricca halála után és a széküresedés idején az építkezéseket tovább vezette. E rajzok jól dokumentálják Ricca koncepcióját, s a rajtuk piros krétával behúzott vonalak – az írásos forrásokkal egybehangzóan – azt az állapotot mutatják, ameddig az építkezés az 1750-es évek végéig eljutott: a szentély, a keresztház és a hajó egy boltszakasza a főpárkányig elkészült, előtte a hajó az ablakok

középvonaláig, a homlokzatnak pedig az első szintje épült fel. A rajzok a tetősík fölé emelkedő, tamburos, laterna nélküli négyzetes kupolát ábrázolnak, amely azonban nem készült el (1. kép).

1759-ben Patachich Ádámot nevezte ki Mária Terézia váradi püspökké; 1776-ig maradt a püspöki székből, ekkor kalocsai érsekké nevezték ki. Patachich ismét Hillebrandtót bízta meg az építkezések tervezési munkáival, s a kivitelezést irányító pallér is osztrák volt Johann Michael Neumann személyében. Az új püspök azonban inkább a palotája felépítésén fáradozott, s így a székesegyház vajmi lassan készült, felszentelésére csak 1780-ban került sor. 1760-tól tehát az építkezések befejezéséig Hillebrandt maradt a tervező. A székesegyház formájában azonban már nem sokat tudott változtatni. A tető alá süllyesztett kupola, a főhomlokzat és a belső tér egyes részletformái köthetők a nevéhez.

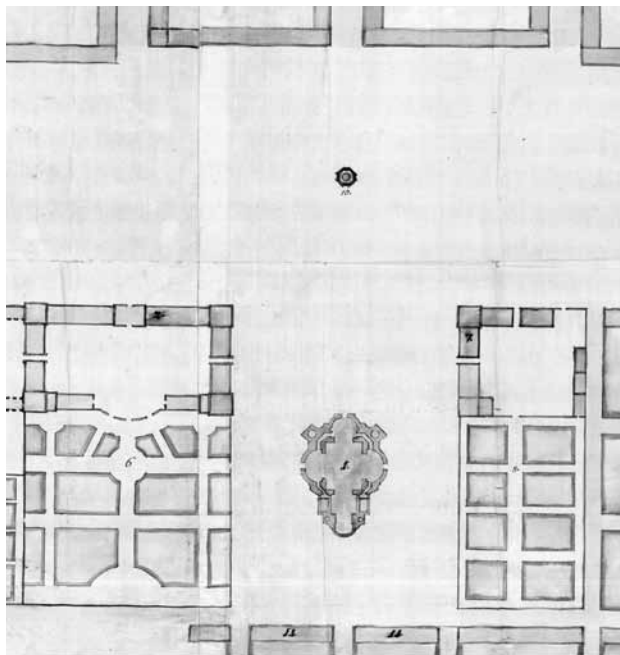
³ Biró 1932. i. m. 32. Biró érvelése lényegében az építkezés során kifizetett tételek alapos elemzésén nyugszik.

Kapossy és Biró után jó ideig nem foglalkozott a kutatás a székesegyházzal. Voit Pál 1970-ben a magyar barokkról szóló könyvében az „Új olasz hullám” című fejezetben a 18. század közepén, Magyarországon működő más olasz művészek összefüggésében csak röviden említi a nagyváradai székesegyház építését.⁴ Az építéstörténet részleteibe nem bocsátkozik, a tervezést is, 1756-ig a kivitelezést is egyértelműen Riccának tulajdonítja. Hillebrandt nagyváradai működése kapcsán csupán annyit ír, hogy a rajzolóként Balthasar Neumann mellett töltött idő hatása a püspöki palota építésekor is megmutatkozott.

Franz Anton Hillebrandt életművének alapos feldolgozására Kelényi György vállalkozott 1976-ban. A nagyváradai építkezések tárgyalásakor sokban támaszkodott Biró kutatásaira, de néhány részletkérdés vonatkozásában árnyalta az előde által felrajzolt képet. Az általa azonosított tervekkel is alátámasztva mondanivalóját a Hillebrandt tervezte átalakításokról és a püspöki palota építéséről fontos adatokat közölt, amelyek azután a hillebrandti életmű új szemléletű, összegző értékelésében is szerepet kaptak.

A nagyváradai székesegyház építéstörténetében – ahogyan azt a kutatás eddig feltárta – számos nehezen értelmezhető, ellentmondásos, vagy éppen ismeretlen szakasz maradt, amelyeket számba véve és újraértelmezésüket megkísérelve most az építkezést megelőző tervvariánsokból emelnénk ki egy fontos típust, a centrális tereprendezést. Ez egyrészt az Okolicsányi püspök által készített tervek (1735–1737) mint előzményt, másrészt Hillebrandt 1750-ben készített tervlapjait jelenti (2. kép).

Az Acta Cassae Parochorum iratanyagában fennmaradt egy terv, melyet – noha Kapossy János ismerte, az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványa pedig utal rá és feliratát részben közli – mind-ezidáig nem publikált senki.⁵ A 89×61,5 cm méretű tervlapon szabályos városi környezetben, püspöki palota, szeminárium és egyéb épületek között egy centrális elrendezésű templom, a székesegyház alaprajza látható. A tervlap hátulján az 1735-ös évszám szerepel, és ezt hiteles adatnak fogadhatjuk el a terv keletkezésére vonatkozóan a mellette megőrződött, rá vonatkozó datált írásos források tükrében. A rajz sarkában a tervező – esetleg csak a rajzoló – nevét is megismerhetjük Ludovicus Ordody helytartó-tanácsi titkár személyében, akiről azonban közelebbi információval nem rendelkezünk.⁶ A tervet nem, csak a tervhez tartozó szöveg részleteit közli a forráskiadvány, amely szerint Okolicsá-

2. kép. Ludovicus Ordody terve a nagyváradai székesegyház és környezete kialakítására, 1735.

MNL OL C38. Diocesis Magno-Varadiensis No.4.f.136

⁴ Voit Pál: *A barokk Magyarországon*. Budapest, Corvina–Helikon, 1970. 52.

⁵ *Acta Cassae Parochorum egyházmegyék szerint besorolt iratok*. 4. füzet. Budapest, MTA, 1973 (MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai, IX). 27; ezúton is köszönjük Terdik Szilveszternek, hogy felhívta figyelmünket a tervre, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) C38. (Acta Cassae Parochorum) állag Diocesis Magno-Varadiensis No.4.f.136. jelzete alatt található.

⁶ Az eredeti latin szöveg: „Ludovicus Ordody Consilii Regii Locum(tenentiali)s Secretarius delineavit.”

nyi beadványa 1735. szeptember 5-én érkezett a Helytartótanácsához, majd 1736. január 24-én kelt az uralkodó leirata, amelyben kritizálja a tervet. Eszerint egyrészt nem úgy tűnik, mintha művészetben jártas kéz tervezte volna, különben is rossz helyen van a belvárosban, mert létezik egy rendezési terv a váradi erődítményekre vonatkozóan, amellyel nincs összhangban. Ugyanekkor az uralkodó megígérte, hogy építész-t biztosít a székesegyház helyének kijelölésére és megtervezésére (ez a személy az építész-hadmérnök Fortunato Prati volt).

Az Ordody-féle tervről leolvasható, hogy már 1735-ben megfogalmazódott a székesegyház püspöki palotával és szemináriummal szimmetrikusan összefogott épületegyüttesének gondolata, amelyet szabályos utcahálózattal és telekosztással tervezett barokk városnegyed övez a folyóparton. Kiemelendő, hogy ez a belvárosba tervezett együttes nem volt összhangban a katonai létesítmények tervezett távlati kiépítésével, így később Forgách püspök főképpen emiatt telepíthette az új együttest az Olaszi nevű városrészbe.

A terv másik fontos mondanivalója a centrális térszervezés. Mivel csak vázlat maradt, és boltozatjelölés nincs rajta, nem dönthető el, hogy kerek kupolája lehetett-e a 12 öl (kb 22,8 m) széles fő térnek – amelyet a bejárat és a szentély felől egy-egy nagy heveder, oldalról pedig félgömbkupolák támasztottak meg –, vagy pedig egy nagy ovális kupolája. Szabad tömegalakítást sugalló, dinamikus jellege, mozgalmasságát sokat ígérő.

E tervvariáns megismerése a Hillebrandt által készített tervről szóló szűkszavú források újraértelmezéséhez vezetett minket. Noha egyértelműen bizonyítható, hogy a terv valóban 1735-ből származik, és nem lehet azonos Hillebrandt tervével, mégis a 18. századi székesegyházak térszervezésétől eltérő struktúrájú terv létezése felvetette bennünk a kérdést: nem lehetséges-e vajon, hogy tovább élt a gondolat, és eredetileg Hillebrandt is centrális székesegyházat tervezett? E feltételezés legfőbb alapját azonban nem is e korábbi terv centrális mivolta adta, hanem Bernáth György ágens 1751. december 30-án, Bécsben kelt levele, melyben azt írja: „Excellentiam V(est)ram futurae Cathedralis Ecclesiae Magno Varadiensis in parte S(anc)ti Petri, in alia vero Servitarum Ecclesiae simetriam et proportionum in aedificando observare intendere...” azaz: „Excellenciád a leendő váradi székesegyház építésében egyrészt a Szent Péter-templom, másrészt a szerviták temploma szimmetriáját és arányait kívánja figyelembe venni...”⁷ Azt azonban nem tudjuk meg, pontosan melyik városban álló templomokról legyen is szó. E félmondatot Biró úgy értelmezte, hogy a római Szent Péter-székesegyházra vonatkoznak a sorok, és Forgách Pált érzelmes fantáziával Rómáért rajongó főpapnak állítja be, aki az új helyszínt is a Rómával való hasonlóság miatt választotta.⁸ E feltételezéseket meggyőzően támasztja alá Forgách római tanulóveivel, az alapkőletétel utáni itáliai zarándoklattal, és nem utolsósorban a megépült mű római párhuzamaival. Elképzelése szerint már Hillebrandt is latinkereszt alaprajzú, négyzeti kupolás templomot tervezett, melyet Ricca csupán átalakított, de gyökeresen nem változtatott a koncepción. A szervita templomnak hipotézisébe való beillesztésével nem foglalkozik, zárójelbe tett kérdőjelet ír a szerviták után,⁹ és jegyzetben megjegyzi: „Kár, hogy nem írja: melyik szervita-templomról van szó?”¹⁰

Nyilvánvaló, hogy ha Bernáth György hivatkozása a római Szent Péter-bazilikát jelöli, akkor az ottani szervita templom lehet a másik párhuzam. Róma esetében azonban a két ismert szervita templom – a Chiesa di San Marcello in Corso és a Chiesa di Santa Maria in Via – sem jelen-

⁷ Közli Biró 1932. i. m. 132–133, KRÄHLING Edit fordítása. Köszönjük Krähling Edit és Nagy Balázs segítségét a latin szövegértelmezésekhez.

⁸ „S Forgách szeme elé az Örök Város konturjai rajzolódtak ki... A Forum Romanum és a Capitolium romjaitól messze, a Tiberisen túli Vatikáné és a S. Pietro gigantikus kupolája.” Biró 1932. i. m. 25.

⁹ Uo. 27.

¹⁰ Uo. 96.

tőségükkel, még kevésbé tömegalakításukkal vagy térrendszerükkel nem hasonlíthatók a Szent Péter-székesegyházhoz.¹¹

Kelényi György felveti, hogy a templomok akár lehetnek bécsi templomok is. Mi is úgy gondoljuk, hogy ez logikus felvetés: egy Bécsben kelt levél és egy bécsi tervező esetében a helymegjelölés nélküli utalás legvalószínűbben bécsi templomokra vonatkozhat. A bécsi Peterskirche és a Servitenkirche hasonlítanak is egymásra a tekintetben, hogy mindkettő hosszirányban nyújtott ovális hajóval épült, melyhez 3–3 mellékkápolna csatlakozik. Hajójukat kupola fedi, és kéttornyos főhomlokzatuk van, ahol a tornyok közé szorított homlokzati felület síkjában többé-kevésbé megmozgatott. Ennek ellenére Kelényi György több okból mégis inkább azt feltételezi, főképpen a szerződésben vállalt tervek megnevezéséből következően, hogy Hillebrandt „hosszhajós, kéttornyú, kupolás templomot tervezett, oratóriummal, sekrestyével”.¹²

A tervlapok megnevezésénél több információ kiderül az 1751. december 30-án kelt bírálatból, melyben a terveket átvizsgáló három bécsi építész javaslatokat tett a tervek módosítására.¹³ Említenek tornyok melletti előcsarnokokat, amelyek bármilyen elrendezésben elképzelhetők. Négy fő hevedert említenek, melyek túl laposak, félköríveseknek kellene lenniük, hogy a kupola előnyösebben mutakozzon és állékonyabb legyen. Ez viszont ismét arra utal, hogy a templomra tervezett kupola kiemelkedő fontosságú lehetett, hiszen pusztán négy fő hevedert említ. Ha a jelenleg álló székesegyházhoz hasonló elrendezésű lett volna a tervezett templom, azaz a hosszház egyenlő szélességű lett volna a kupolával, több fő hevedert kellett volna említeni. És ezek mellett még javasolják, hogy a fő pillérek keresztül¹⁴ vezetett átjárókat az ablakspaletták („zwischen den Fenster Spalety”) – más szóval: az ablakkávák – szélességében kell tartani, illetve bevágni. Ez utóbbi okozhatja talán a legtöbb fejtörést. Ha hosszházas templomot feltételezünk, akkor a fő pillérek a hajót oldalról megtámasztó harántfalak lehetnének, amelyek a mellékkápolnákat elválasztják egymástól, és gyakran egyébként is összenyitottak, így a kritika nem értelmezhető. Ha centrális tervben gondolkodunk, akkor viszont sokkal érthetőbb a szakvélemény: a négy fő pillér és az azokon átvezetett átjárók – ahogy a szakvélemény is említi – a pillér falszerkezet teherhordó képességét csökkentik, ezért a fő pillérek teljes keresztmetszetben falként kell megtartani, az átjárókat pedig – talán a csatlakozó, vagy esetleg a főpillér melletti – ablakok káváiba, azaz falvastagságába vájt járatokkal szükséges megoldani. A javasolt megoldás elvben így értelmezhető, jóllehet pontos építészeti tartalma további tervrajz hiányában nem rekonstruálható. A szakvéleményből azonban egy dolog mindenesetre erősen valószínűsíthető: középkupolás centrális tervvel van dolgunk.

Ezt a feltételezést erősíti a már említett, 1750-ben kelt Bernáth-levél további része (folytatása) is: „a kupolával pedig ezenfelül nem kíván foglalkozni, az elővezetett terv mindenkinél helyeslésre talált; már csak a munkához kell Isten nevében Excellenciádnak nekifognia, amíg a munkával előre lehet haladni, a kupola pedig maradjon el. Mivel a mester a boltívek (?) méretét elrontotta, s mivel semmit nincs mód tenni, míg meg nem tudja a megépítendő boltívek meg-

¹¹ A Chiesa di San Marcello in Corso még lényegileg reneszánsz alkotás, egyszerű, síkmennyezetes, hosszházas templom, melyet Antonio da Sangallo a Sacco di Roma után tervezett; csupán Carlo Fontana által tervezett homorú homlokzata barokk. A Chiesa di Santa Maria in Via is egyszerű, kora barokk templom, kápolnákkal kísért hosszházzal, szerény, vultás homlokzattal; Francesco da Volterra és Giacomo della Porta tervei szerint kezdték építeni 1594-ben, befejezése Girolamo Rainaldi nevéhez fűződik.

¹² KELÉNYI 1976. i. m. 22. Megjegyzendő, hogy a „Specification” szerint megígért 11 Hillebrandt-rajz közül az ötödik – keresztmetszet a középponton keresztül – szintén centrális elrendezést sugall.

¹³ Közli: BIRÓ 1932. i. m. 124. (Okmánytár XXXVI.)

¹⁴ Nem pedig közöttük, mint ahogy KELÉNYI György fordította („die Durchgäng durch Haubt Pfeiler”).

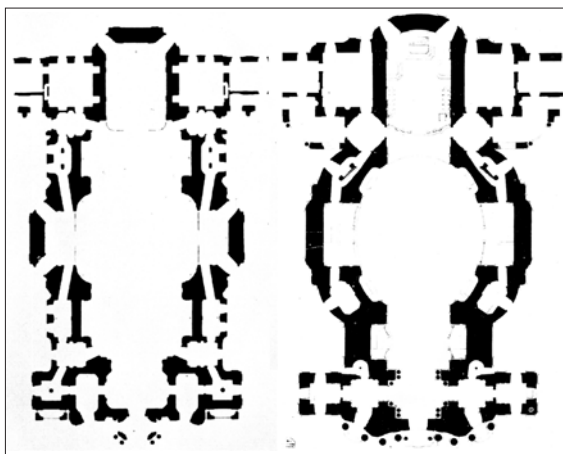
felelő hosszúságát és szélességét, addig a munka függőben fog maradni.¹⁵ Nehezen elképzelhető, hogy egy latinkereszt alaprajzú templom négyzetén emelkedő – tehát a hajóval megegyező szélességű – kupola méretei problémákat okoztak volna. A fiatal Hillebrandt itt valószínűleg egy gigászi méretű kupolát álmodott meg, aminek megvalósíthatóságával kapcsolatban merülhettek föl a problémák.

Van egy további érv, amely amellet szól, hogy Hillebrandt tervének olyasvalamit feltételezzünk, ami a később megvalósulttól jelentősen eltér. 1778 őszén a váradi káptalan és a kivitelezést vezető Neumann között az építkezés részletkérdései kapcsán súlyos nézeteltérés támadt, mely konfliktus a kancelláriáig gyűrűzött. A vitához Hillebrandt is hosszú levélben szolt hozzá, amelyben számos példával próbálta bizonyítani, hogy elődje, Ricca, akitől az építkezést át kellett vennie, mennyire rossz épületet tervezett, amely mellöz minden „szimmetriát és építészeti szabályt”. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ily éles szavakkal ostorozta volna a templomot Hillebrandt, ha maga is a mostanihoz hasonló, latinkereszt alaprajzú templomot tervezett volna, melyet Ricca csak áttervezett, módosított. Valószínűbb, hogy Ricca koncepciója merőben eltérő volt.¹⁶

A kép teljessége érdekében meg kell említenünk, hogy nem minden érv szól amellet, hogy Hillebrandt centrális tervet készített volna. Egyrészt meglepő, hogy Ricca és csapata feltűnése után meglehetősen hamar munkához látott, tehát az áttervezésre nem maradt sok idő,

másrészt Hillebrandt és Ricca közül az előbbi kapott több pénzt a tervekért. A centrális terv ellen szól a 18. század magyarországi tervezési gyakorlata, amelyben – éppen a székesegyházaknál – a hossz-házaz alaprajzú térszervezés a domináns. Ezekkel szemben nagy kupolás és igazán centrális elrendezésű székesegyháztervként csak a Nagyváradra készített Ordody-terv említhető, illetőleg még egy ismeretlen helyre és ismeretlen mester által készített tervsorozat, amely a Magyar Építészeti Múzeum tervtárában található.¹⁷

A Magyar Nemzeti Galéria 1980-as kiállításának katalógusában publikált öt terv valójában két különböző tervvariánshoz tartozik.¹⁸ Egy kevésbé kidolgozott, nyújtott görögkereszt alaprajzú templom alaprajzához egy keresztmetszet tartozik. Egy másik, alaposabban kidolgozott variánsról két alaprajz és egy hom-

3. kép. A nagyváradai székesegyház Hillebrandt-féle első és második tervvariánsa – alaprajz, 1750. MÉpM ltsz. 72. 020.30.; MÉpM ltsz. 72. 020.32

¹⁵ A 7. jegyzetnél megadott idézet folytatása, közli BIRÓ 1932. i. m. 133: „...cupulam vero extra curare haud velle, declaratio praeexposita apud omnes aprobatonem obtinuit, tantum in nomine Domini Operi manum Excellentia Vra admovere dignetur, dummodo opus durable sit, et cupula omittatur, Artifice cortinarum mensura deperdita, nihil agere valente, usque quo adequatam longitudinem et latitudinem parandarum non resciverit, opus in suspense manebit...”

¹⁶ Ezt a szempontot Kelényi György is felveti (KELÉNYI 1976 i. m. 24).

¹⁷ Magyar Építészeti Múzeum (MÉpM) ltsz.: 72.020.3., 72.020.24., 72.020.30., 72.020.31., 72.020.32. Publikálva in: *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*. Szerk. D. Buzási Enikő. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1980. No. 71. (72.020.3.); No.72. (72. 020.32.); No. 73. (72. 020.31.); No. 74. (72. 020.24. – v. corrigenda!); No.136. (72. 020.30.). Ezúton is köszönjük Ritoók Pál nagylelkű segítségét.

¹⁸ A Magyar Építészeti Múzeum tervanyaga – az intézmény költözése miatt – jelenleg nem kutatható, így nem állt módunkban megvizsgálni, hogy a publikáltakon kívül található-e még ott további, e templomra vonatkozó tervlapok. Mihelyt kutathatóak lesznek, a tervrajzok részletes elemzését tervezzük.

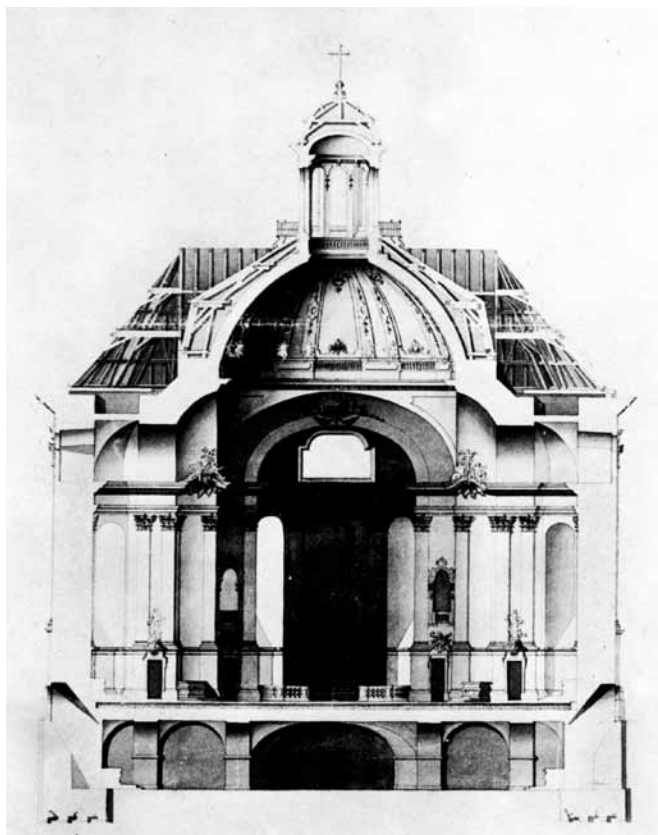
lokkat alapján alkothatunk fogalmat, melyek hatalmas, ovális kupolával fedett templomot ábrázolnak. E rajzokban Hillebrandtnak a nagyváradai székesegyházra 1750-ben készített tervváltozatait ismertük fel (3. kép).

A kevésbé kidolgozott terv lehet az a vázlat, amelyet Hillebrandt 1750 júniusában a püspöknek megmutatott, s amelynek alapján a további tervek elkészítését megígérte. A másik a Szent Péter-templom és a szerviták templomának mintájára 1750 őszén készített változat. A rajzokon megtaláljuk mindazt, amire az írásos források utalnak: a tornyok melletti előcsarnokokat, az átjárókkal áttört négyzeti pilléreket, a nagyméretű kupolát, a kosárirves hevedereket, s a bécsi templomokhoz hasonló, ovális kupolás, kéttornyos elrendezést. A nagyváradai székesegyház városépítészeti helyzetével egyezik a szentélytől kétfelé induló két épületszárny is, melyeknek a püspöki palotával és a szemináriummal kellett volna összekötniük a katedrális (4–5. kép).¹⁹

A tervlapok provenienciája is felvetésünket erősíti. Az Építészeti Múzeum 1974-ben ötven darab 18. századi rajzzal együtt vásárolta meg őket a Hauszmann-örökösöktől.²⁰ A rajzokon a K. K. JOSEPHS POLYTECHNICUM IN OFEN (a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem elődje) pecsétje látható, onnan kerültek Hauszmann Alajoshoz. Az anyagban több, Hillebrandttól származó terv is található.²¹

A terv azonosítására vonatkozó kétségeink végleg akkor oszlottak el, amikor a templom főhomlokzati rajzán megtaláltuk Forgách Pál nagyváradai püspök címerét (6. kép).

A nagyváradai székesegyház tervének Hillebrandt életműve szempontjából is kiemelkedő jelentősége van, ugyanis ez lehetett élete első önálló tervezési feladata.²² Művészetéről főként későbbi munkái alapján alkottunk fogalmat, melyek kicsit szikár nyelvezetű, klasszicizáló késő barokk építésznek tűntették föl. Ezen 1750-ben készült terve alapján azonban egy ambiciózus, fiatal rokokó mestert ismerhetünk meg. 1770 előtti terveinek érett barokk vonásokat mutató jellegzetességei a nagyváradai terv fényében könnyebben válnak értelmezhetővé. A gyulai kastély és kápolnája, a pozsonyi Balassa-palota, vagy éppen a nagyváradai püspöki palota sok közös vonást mutat a nagyváradai székesegyház tervével.

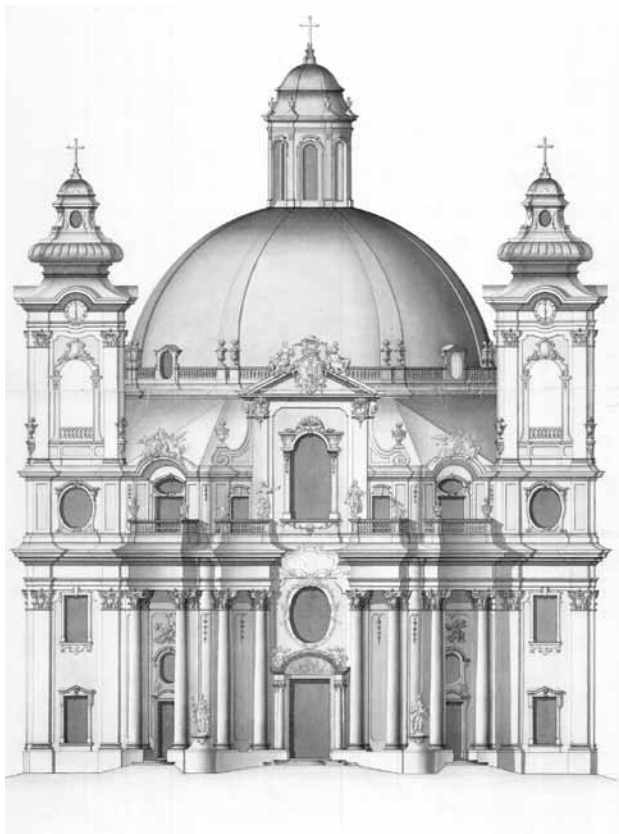
4. kép. A nagyváradai székesegyház Hillebrandt-féle első tervváriánsa – keresztmetszet, 1750. MÉpM ltsz. 72. 020.24

¹⁹ Ez az elem Ricca koncepciójában is megmaradt. A sors fintora, hogy végül Hillebrandt – takarékosági szempontból – ezt sem építhette meg (vö. KELÉNYI 1976. i. m. 27–28).

²⁰ PUSZTAI László: Az OMF Építészeti Múzeumának négyéves működése. *Magyar Műemlékvédelem*, 7. 1974. 371–383.

²¹ Mint például egy 1753-ban, Bécsben megépült bérház terve, a klosterbrucki apátság rajzai, vagy egy „vízi várkastély” tervsorozata, mely még nem igazolt hipotézisünk szerint a tatai Esterházy-kastély egyik tervváriánsa lehet (*Barokk tervek* 1980. i. m. No. 88., No. 125–133).

²² KELÉNYI 1976. i. m. 12.

5. kép. A nagyvárad székese gyház
Hillebrandt-féle második tervvariánsa – főhomlokzat, 1750.
MÉpM Itsz. 72. 020.3

Problémafelvetéseink e szűk keretek között felvázolt megoldása érthetően további kérdéseket fogalmaz meg további kutatásainkhoz, mind konkrétan, e jelentős barokk székese gyházunk építéstörténetének újraolvasását, mind pedig általánosságban, barokk székese gyházaink koncepcióját illetően. A barokk egyik legrepresentatívabb építészeti műfajában, a székese gyházak újjáépítésében gazdagabb és választékosabb térhasználat körvonalazódik a centralitás erősödésével, s a római Szent Péter-székese gyház együttesének már sokszor tárgyalt mintakövetése mellett a bécsi építészeti orientáltság is hangsúlyosabbá vált. Ha gondolatban egymás mellé illesztjük a megvalósult nagyvárad palotát és Hillebrandt székese gyháztervét, elemeiben harmonikusan illeszkedő, nagyvonalú rokokó épületegyüttes képe rajzolódik ki előttünk. Egyelőre nem tudjuk határozottan megválaszolni, mi okozhatta, hogy Forgách püspök elfordult Hillebrandt-tól – talán a terv szerkezetileg megvalósíthatatlannak tűnő és költséges volta –, de sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a tervek módosítása által egy valóban pazar épületegyüttes lett szegényebb Magyarország építészete.

A későbbi Hillebrandt-műveken is megjelenő jellegzetes motívumok között említhetjük a faltükrök füzérdíszzeit, az ovális felülvilágítóval egybefogott díszes nyíláskezeteket és a tornyok első emeleti ablakait, melyek záróköve ráfut a főpárkány architrávjára, íves vonalú, szélein guttákkal díszített kötényét pedig gyakorlatilag változatlan formában látjuk viszont az említett korai műveken.

Hillebrandt művészetének Balthasar Neumanntól eredő rétegeiről már többször tett említést a kutatás. Az előbb említett ablakkötények – vagy a tornyok harangablakai – egyértelműen eredeztethetők a würzburgi építkezésekről, ahogyan a bruchsalii templom Hillebrandtra gyakorolt hatása is könnyen igazolható volna, azonban e hatások tárgyalása túlmutat a jelen tanulmány keretein.

6. kép. Forgách Pál nagyvárad püspök
(1747–1757) címere a Hillebrandt-féle
második tervvariáns főhomlokzatán.
MÉpM Itsz. 72. 020.3, részlet